

PRAHA, TEREZÍN

Večná nádej a morálny záväzok – festival v Prahe a Terezíne

Ešte keď na ceste medzi Prahou a Teplicami na okraji Krušných hôr nebola diaľnica, prechádzali všetky autá cez ošarpaný Terezín. Hlavná cesta viedla takmer cez jeho centrum. Koľko z tých stoviek áutsa v Terezíne aj zastavilo, koľko ľudí z nich vystúpilo a obzrelo sa okolo seba, o tom pravedopodobne žiadna dokumentácia neexistuje. Okrem Malej pevnosti, politickej väznice, tam nebolo pamäti hodnotí a nebolo čo obzerať. Terezín ako stredisko rasového prenasledovania v rokoch 1941–1945 a jeho geto sa stali pojmom vlastne až po Zamatovej revolúcii. Na jeho území sídli inštitúcia Pamätník Terezín, ktorého vedecká, zberateľská a kultúrna činnosť dostáva smutnú a tragickú minulosť postupne do povedomia širokej verejnosti.

Minulosť Terezína ležala dlhé roky v šedi zbudnutia tej skutočnosti, že v roku 1940 začali nemeckí národní socialisti meniť jeho tvár na geto. Už o rok neskôr sa stalo toto miesto pre-

„terezínski skladatelia“ dnes vnímame predevšetkým v gete internovaných skladateľov a hudbu Pavla Haasa (1899–1944), Hansa Krásu (1899–1944), Viktora Ullmanna (1889–1944),

Sláčikové trio Virtuosi Brunenses a sólisti Baletu Divadla Josefa Kajetána Tyla v Plzni. (foto: A. Schindler)

chodným sústredovacím táborom predovšetkým pre židovské obyvateľstvo z Čiech a Moravy na ceste za smrťou do vyhľadzovacích koncentračných táborov. Táborom Terezín prešlo podľa najnovších výskumov vyše 140 000 väzňov, z ktorých na mieste takmer štvrtina zahynula a približne 88 000 bolo deportovaných do nemeckých koncentračných táborov. Že v tábore Terezín zohrala svoju úlohu aj hudba, ba dokonca v dejinách hudby do tých čias nepoznanú, sa český a slovenský hudobný svet dozvedel až v roku 1990 z publikácie českého muzikologa Milana Kunu Hudba na hranici života.¹ V tejto publikácii, ktorá sa ako prvá obšírne zaoberala hudbou v nacistických väzniach a v koncentračných táboroch, sa bolo možné dočítať, že na priam nepochopiteľných a súčasne obdivuhodných kultúrnych programoch v terezínskom gete sa podieľal celý rad deportovaných hudobníkov. Pod označením

Zikmundu Schula (1916–1944), Gideona Kleina (1919–1945), ako i politického väzňa Rudolfa Karla (1880–1945), väzneného gestapom v Malej pevnosti. Všetci šiesti boli obratiť o svoje životy a ľudstvo o hudobné diela, ktoré by boli ešte mohli vytvoriť. Po deportácii do Terezína im ostalo iba to, čo im nikto nemohol zobrať: láska k hudbe. Vytvorili si (okrem Rudolfa Karla) svoj svet, svoje koncerty a kultúrne programy. V rámci tzv. „Freizeitgestaltung“ vznikli v gete spočiatku tajné, postupom času tolerované a napokon nacistami ako propaganda využívané podujatia. Zo skromných začiatkov sa vyvinul rad vynikajúcich a zaujímavých koncertov, ktoré navyše vzbudzujú obdiv a úctu hlavne preto, lebo sa uskutočňovali v neludských podmienkach – v hlide, v katastrofálnych hygienických podmienkach a v strachu o to, čo prinesie zajtrajšok. Napriek tomu pripomínaли občas kvalitu i množstvom podujati hudobný

život veľkomesta. Ruka v ruke so skladateľmi sa na umeleckých aktivitách podieľali umelci rôznych žánrov, medzi ktorými boli renomovaní i začínajúci interpreti. Ku klaviristkám patrili z Prahy do Terezína deportované Edith Steinerová-Krausová, Renée Gaertnerová-Geiringerová, Alice Herzová-Sommerová, ďalej klaviristka zo Slovenska, Julietta Arányi, ktorej Bohuslav Martinů venoval v roku 1938 svoje Concertino pre klavír a orchester, či skladateľ a klavirista Gideon Klein.

Práve tvorba Gideona Kleina, na ktorého si spomíname v tomto roku pri príležitosti stého výročia jeho narodenia a na ktorého osud a tvorbu ako prvý poukázal Milan Slavík, sa v posledné augustové dni stala stredobodom pozornosti medzinárodného festivalu Večná nádej: Gustav Mahler a terezínski skladatelia (18.–25. 8. 2019, Praha, Terezín). Nadačný fond Večná nádej z Prahy usporiadal v uvedených dňoch už druhý ročník festivalu, ktorým, ako uviedol v tlačovej správe, „priblížil tvorbu skladateľov spätých s kontextom stredoeurópskej hudobnej kultúry v interpretácii popredných domáciach a zahraničných umelcov“.

V roku 2019, kedy si pripomíname aj ďalšie výročie súvisiace s getom Terezín – 75 rokov od zavraždenia Pavla Haasa, Hansa Krásu, Viktora Ullmanna a Zikmunda Schula v roku 1944, sa ich diela stali tiež súčasťou dramaturgie. Na spolu siedmich koncertoch rozložených do prestížnych pražských koncertných siení – Sála Bohuslava Martinú, HAMU; Sukova sieň, Rudolfinum; Obecný dom; Kostol sv. Šimona a Júdu a terezínskeho Kultúrneho domu, znela hudba rôznych štýlov, žánrov i provenienčie. Ale takmer všetka mala jedného spoločného menovateľa: bola nositeľkou nádeje, aby sa historické udalosti spojené s Terezínom nikdy viac neopakovali.

Okrem už spomínaných autorov zazneli na koncertoch tiež ďalšie diela obetí holokaustu. Popri Erwinovi Schulhoffovi (Päf kusov pre sláčikové kvarteto) a Rudolfa Karla (Nočturno pre klavír) sa objavili aj sotva známe mená a diela: v roku 1944 v Osvienčime zavraždeného Holandána Dicka Kattenburga (Trio à cordes), ďalej v jednom z nemeckých koncentračných táborov v roku 1945 zavraždeného maďarského skladateľa Sándora Kutiho (Serenáda pre sláčikové trio) a tiež žiaka Zemlinského a Hábu, v Terezíne v roku 1945 oslobodeného Hansa Winterberga (Tri piesne na texty Franza Werfela). Diela Antonína Dvořáka, Leoša Janáčka, Bohuslava Martinú a pre zbor a cappella Clytusom Gottwaldom upravené diela Gustava Mahlera dopĺňali prevažný český resp. moravský hudobný ráz a obraz festivalu.

K interperetom festivalu patrili klavirista Ivo Kahánek, Petrof Piano Trio, Irena Troupová a Jan Dušek, Bennewitzovo kvarteto, Virtuosi Brunenses a Martinů Voices so zboromajstrom Lukášom Vasilkom i americké sláčikové trio Black Oak Ensemble. Dva z koncertov sa uskutočnili v Kultúrnom dome v Terezíne, tam, kde sa už neraz stretli prežívší. V deväťdesiatych

rokoch minulého storočia ešte sami zasiahli do koncertného diania pripomínajúceho koncertný život v tábore, niektorí boli i svedkami pokrstenia koncertného krídla Yamaha v roku 2000, ktoré darovala Terezínu japonská iniciatíva Krídlo pre Terezín. Generácia týchto umelcov už dnes nie je medzi živými, ale autorka s pietou spomína na stretnutie so spevákom, basistom Karlom Bermanom a klaviristkou Edithou Steinerovou-Krausovou – poprvýkrát vôbec v roku 1995. Stretnutia bývalých väzňov sa uskutočňovali paradoxne v tých priestoroch, kde počas ich internácie sídlila stráž zodpovedajúca za poriadok v gete. Organizoval v súčasnosti v Terezíne podujatia, a hlavne koncerty, musí byť dobre premyslená záležitosť. Samotné mesto a jeho obyvateľov nie je možné počítať k hlavnému publiku, to je nutné vopred zorganizovať. V rámci festivalu sa v spolupráci s Inštitútom terezínskych skladateľov konalo štvordňové

a klavír na slová Norberta Frýda), ktoré kedysi spievali v terezínskom gete deti deportované z českých miest. To porovnanie či paralela interpretov vtedy a dnes musela byť mrazivá pre každého poslucháča. O deň neskôr, 21. 8., sa Kultúrnym domom v Terezíne stal svedkom koncertu k už spomínanej storočnice narodenia Gideona Kleina. Klein bol spolu s kolegami Krásom, Haasom, Ullmannom, ale i s Karlom Ančerlom deportovaný na jeseň 1944 z Terezína jedným a tým istým transportom do koncentračného tábora v Osvienčime. Ako mladý človek selekcii prežil, ale oslobodenia sa nedožil. Kedy a kde zahynul, nie je známe. Jeho diela spred deportácie zachránil jeho priateľ Eduard Herzog, diela z Terezína spolužavni. Mladý a intelektuálne založený Moravák Klein bol nielen centrálou umelcovou a organizačnou osobnosťou v koncertnom živote Terezína (o jeho tamojších koncertoch sú zachované kritiky z pera Viktora Ullmanna), ale, ako

Výborný klavirista Klein mu poskytol dielo komponované s neobyčajným porozumením pre klavír, ale i s citom pre zvuk a pre „živú“ dušu tohto hudobného nástroja. Škoda, že plánovaná štvrtá a zároveň finálna časť, osala iba v skiciach. Kahánek by nám v nej bol poskytol pohľad na zapári ďalších nádherných takto aj tak len skromne zachovanej Kleinovej tvorby. Okrem Gideona Kleina ležala celá prvá polovica koncertu v Kahánkových rukách, bola to vlastne veľká sonátová časť koncertu. Janáčkovou nástojčivou Sonátou I. X. 1905 „Z ulice“, s časťami Predtucha a Smrt, anticipoval život a osudy prenasledovaných skladateľov. Sólista Kahánek nechal zaznieť tiež často hrávanú Sonátu č. 6 Viktora Ullmanna. Ide o jeho predposledné štvorčasťové klavírne dielo, ktoré vzniklo v roku 1943 v Terezíne, kde bolo i premiérované. Kahánovi sa podarilo veľkolepo predstaviť Ullmannov všeadeprítomý kontrapunkt, ktorým skladateľ nadviazał na Bachove tradície a formovo sa zasa pridŕžal klasickej sonátovej formy.

V druhej časti koncertu zaznela Passacaglia a fúga pre sláčikové trio Hansa Krásu a Trio pre husle, violu a violončelo Gideona Kleina. Obidve diela patria vôbec k tým najhodnotnejším, ktoré v Terezíne vznikli, vynikajúce Sláčikové trio Virtuosi Brunenses ich zahrálo s verou. Dielo 25-ročného Gideona Kleina sa stalo navyše podkladom či hudobnou predlohou pre balet v podaní sólistov Baletu Divadla Josefa Kajetána Tyla v Plzni v choreografii Zdeňka Prokeša. Elementy optimistického moravského folklóru použité skladateľom hlavne v časti Molto vivace predviedli šiesti tanečníci v adekvátnom stvárnení. Srdečná atmosféra hudby a pódia sa rýchlo prenesla i na početné publikum, o potlesk nebola núdza, kvety pre každého z účinkujúcich boli vďakou usporiadateľov za námahu príprav hodnotného večera.

Po koncerte v Kultúrnom dome vyjde návštěvník na námestie, na ktorom stojí najdôležitejšie budovy mestečka. Môj pohľad vyhľadal dvojposchodovú budovu vedľa kostola.

Tu, v jednej z izieb vtedajšieho stiesneného dievčenského domova, bola internovaná tanečníčka Licka, Alicia Flachová-Pastorová, budúca baletka Slovenského národného divadla.² V Terezíne si na hudbu Viktora Ullmanna vytancovala v predstavení François Villon ako 15-ročná svoj prvý naozajstný veľký potlesk... Samozrejme, za iných okolností ako tanečníci na koncerte práve spomenutého festivalu.

Agata SCHINDLER

Terezín 2019. V budove vedľa kostola sa nachádzal dievčenský domov, v ktorom bola od novembra 1941 do októbra 1944 Internovaná Alícia Flachová. (foto: A. Schindler)

Mezinárodné stretnutie študentov v Terezíne (19.–22. 8.). Na programe boli prednášky, študentská konferencia, premietanie filmov a ďalšie aktivity. Do toho termínu zapadli i koncerty konajúce sa v Kultúrnom dome (20. a 21. 8.). Pohnutá diskusia s 93-ročnou paní Doris Grozdanovičovou, ktorá prežila Terezín, sa 21. 8. skončila smutne. Táto svedkyňa doby na spiatočnej ceste do Prahy náhle skonala.

Skladateľa Karla Reinera, ktorý prežil koncentračné tábory v Terezíne i v Osvienčime, ktorý ušiel z pochodu smrti a ktorý je ešte nepochybne povedomý staršej generácii slovenskej hudobnej obce, sprítomnil Detský zbor Brno na prvom z terezínskych festivalových koncertov. V interpretácii slobodných, štastných a muzikálnych detí zaznel výber z Reinerových pestrých piesní Kvetovaný kôň, (básne, hry a rýmovačky pre sóla, detský zbor, recitátora

jeho diela dosvedčujú, i mimoriadnym a originálnym skladateľským talentom. Bol dobre zorientovaný v hudobnej avangarde 20. a 30. rokov, tesne pred deportáciou sa stal žiakom Aloisa Hábu. Trojčasťová Kleinova Sonáta pre klavír, ktorú skomponoval v roku 1943 v Terezíne a ktorú dedikoval tiež v Terezíne internovanej sestre Eliške, patrí dnes ku Kleinovým najhranejším kompozíciam. Jeho hudobná reč vypovedá o dobrej znalosti hudobných trendov, z ktorých invenčne čerpala, „hlavne zo sveta Druhej viedenskej školy (Schönberg, Berg) ako i z českej klavírnej hudby (Josef Suk, Kleinom často hrávaný a obdivovaný autor)“, uvádzsa v texte Nadácie Večná nádej. Okrem vycibrenej kompozíčnej techniky volnej atonality a pevných sonátových foriem nechal klavirista Ivo Kahánek, o ktorom sa Sir Simon Rattle vyjadril slovami „Ivo Kahánek is a great pianist“, dielo prehovoril predovšetkým po citovej stránke.

1 Milan Kuná: Hudba na hranici života, O činnosti a utrpení hudebníku z českých zemí v nacistických koncentračných táborech a věznících. Naše vojsko, Praha 1990.

2 Volali ju Licka/They Called Her Licka. In: Agata Schindler: Malíčká slička, Nacismus a jeho ničivé dôsledky v životoch stredoeurópskych hudobníkov (1933–1945)/A Tiny Teardrop: The Devastating Impact of Nazism on the Lives of Musicians in Central Europe (1933–1945). str./p. 91–106 Hudobné centrum, Bratislava 2016.